

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2024, c. 10, s. 1: 37-68

Kur'ân'ın Vakf ve İbtidasında İhtilaf Gerekçeleri Disagreement Reasons in Waqf and Ibtida of Qur'an

Habip KALAÇ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
PhD., Presidency of Religious Affairs
hkalac30@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7800-2610

DOI: 10.47424/tasavvur.1424215

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Ocak / January 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Nisan / April 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: KALAÇ, Habip . "Kur'ân'ın Vakf ve İbtidasında İhtilaf Gerekçeleri".

Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 10 / 1 (Haziran 2024): 37-68.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1424215>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Sahâbe Hz Peygamber'den sonra Kur'ân ve sünnetin aktarılmasında önemli bir rol üstlenerek, nassların anlaşılmasında kendilerinden sonra gelecek nesiller için başvurulacak temel geçitlerden biri haline gelmiştir. Sahâbiler, kullandıkları yöntemlerle ilmî alandaki maharetlerini nassları anlamada sarf ederken, genel itibariyle; Kur'ân, sünnet ve Arap şiirlerini kullanmışlardır. Sahâbenin fetihler aracılığıyla farklı yerlere dağılması, buralara tefsîr, fıkıh, kırâat vb. ilimleri nakletmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nakiller daha sonra ilim halkalarının oluşması ve genişlemesini sağlamış, farklı yerlerde ilmî mekteplerin kurulması hızlanmış, ekolleşme süreci başlamış, dahası bahsedilen ilimlerde müstakil şahsiyetler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun neticesinde kırâat vb. ilimlerde müstakilleşme sürecine gidilmiştir. Daha sonra kırâat ilmî; şifahi aktarım yerine; kitaplarda nakledilmiştir. Öyle ki vakf ve ibtidânın önemi, sürekli eser telif edilen bir alan olmasından anlaşılmaktadır. Sahâbiler, günümüzdeki vakf, ibtidâ vb. alanlarda kullanılan belirleyici birtakım kavram ve ifadeleri ismen zikretmemişlerse de pratikte kullanmışlardır. Bununla beraber Kur'ân'ın vakf ve ibtidâsında teorik anlamda sonradan isimlendirilecek kavramları icra etmişlerdir. Bu da sonradan geliştirilecek olan kaidelerin oluşumuna katkı sunmuştur. Sahâbe ve farklı kurrâ kıraatlerinin ele alındığı çalışmadaki temel hedefimiz; önemli bir fonksiyona sahip olan vakf ve ibtidânın başlangıç serüvenini saptama çabası olmayıp, bu ilmin fıkıh, tefsîr, kırâat, belâgat gibi alanlarda gösterdiği etkileri görmektir. Burada mesele fazla dağıtılmadan ele alınan konular bir sınırlamaya tabi tutularak, vakf ve ibtidânın etkileri Mu'tezile, Hâriciyye, Cehmiyye, Şîa, Harûriyye ve Ehl-i sünnet çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan vakf ve ibtidânın kırâatler için önemli olduğu kadar; Kur'ân'ın düzgün okunması, tefsîrinin sahih bir şekilde ortaya konulması, dil yapısının korunması ve hükümlerin sağlam bir şekilde tespit edilmesinde de bir o kadar önemli olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada belirlenen başlıklar altında vakf ve ibtidânın alaka kurduğu ilimlerle olan münasebetine değinilmiştir. Yalnız bahsi geçen bu ilmin irtibat kurduğu konuların farklı çalışmalarda müstakil bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmekte fayda vardır. Bu bağlamda mezheplerin yaklaşımları tespit edilerek, alt başlıklar açılmak suretiyle konuya ışık tutacak referans olan âyetlerden örnekler vermek suretiyle vakf ve ibtidâ ilminin önemi ve incelikleri yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakf, İbtidâ, Kırâat, Tefsîr, Belâgat, Ehl-i sünnet.

Abstract

Undertaking a crucial role in transferring the Qur'an and Sunnah after the prophet, companions of him became the basic gateways to be referred to in apprehending the nuşuş for future generations after them. While the companions spent their scientific skills on understanding the nuşuş with the methods they used, in general, they used the Qur'an, Sunnah and Arabic poetry in this sense. The fact that companions spread to different places in the world through conquests resulted in the transfer of sciences such as tafsir, fiqh, qirā'ah, etc. to these places. These transfers later facilitated the formation and expansion of scientific circles, hastening the establishment of scientific schools in various locations and initiating the process of formal education; moreover, independent figures began to come to the fore in the mentioned sciences. As a result of this, in the sciences such as qirā'ah etc. a process of independence was initiated. Later, the rules of qirā'ah science were transferred in the books instead of oral narration. So much so that the importance of waqf and Ibtidā can be understood from the fact that they are the fields where works are constantly written. Although they did not mention some of the defining concepts and expressions used in today's fields such as waqf, Ibtidā, etc., the companions of the prophet used them in practice. In addition, they implemented the concepts that would be named later in the theoretical sense in waqf and Ibtidā of the Qur'an. This made a significant contribution to the formation of the rules, which would be developed later. Our main goal in this study, where the companions and different qurrā's recitations are basically studied, is not an attempt to determine the initial adventure of waqf and Ibtidā, which have important functions, but to see the effects that this science reveals in the fields such as fiqh, tafsir, qirā'ah and rhetoric. Here, without spreading the issue too much, and by limiting the topics discussed, the effects of waqf and Ibtidā were tried to be revealed within the framework of Mu'tazilah, Kharijiyyah, Jahmiyyah, Shi'ah, Haruriyyah and Ahl al-Sunnah. On the other hand, it was put forth that waqf and Ibtidā, are as important for recitations as they are for reading the Qur'an properly, presenting its interpretation in an authentic way, preserving the language structure and determining the provisions firmly. In addition, in this study, the relationship of waqf and Ibtidā, with the related sciences was metioned under the determined

headings. However, it is useful to state that the subjects related to this science should be addressed independently in different studies. Within this context, the importance and subtleties of the science of waqf and İbtidâ, were reflected by determining the approaches of the sects and giving examples of reference verses that would shed light on the subject by opening subheadings.

Key Words: Waqf, İbtidâ, Qirâ'ah, Tafsîr, Rhetoric, Ahl al-Sunnah.

Giriş

Vakf ve buna bağlı kullanılan secâvendler hakkında âlimler birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Hiç şüphesiz vakf, ibtidâ ve buna benzer ilimler Kur'an'la olan münasebetleriyle ehemmiyet kazanmıştır. Bu ilimler Kur'an'ın okunması ve okuyucunun nerede durması gerektiğini göstermesi yanında; anlamın düzgün bir şekilde sağlanması ve dil kurallarına riayeti gerektirmektedir. Öyle ki bu riayet neticesinde kişi murat ettiği anlamı elde edebilmektedir. Nitekim aşağıda çeşitli başlıklar altında değinileceği gibi zikredilen kaidelere hassasiyet gösterilmemesi neticesinde telaffuzdaki ahengin bozulması, âyetler arası anlam ve dil bağı gibi birtakım problemlerin meydana geleceği görülecektir. Sahâbeden vakf ve ibtidâ konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Ömer (ö. 73/693) bu hususta dönemindeki genel kanaati yansıtmak için evvela Hz. Peygamber'e iman etmek suretiyle haramı, helali, nerede vakf yapılması gerektiğini öğrendikten sonra hayatlarına tatbik ederek işe başladıklarını hatırlatmaktadır. Daha sonra bu prensibin zamanla değişerek, İslâm'a girenlerin imandan önce Kur'an'daki emirleri öğrenmeye çalıştıkları, Fâtiha Sûresiyle başlayıp Nâs Sûresine varıncaya kadar yaptıkları geliş güzel hatalara değinmiştir. Onun bu tespitlerinden sonra vakf ve ibtidâyı anlamının yolu, hüsn-i tilavet sahibi Hz. Peygamber'i takip etmek¹ ve buna bağlı ilimleri öğrenmekle mümkün olacaktır.²

¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûhî (Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1996), 1/11-13; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), "T'ayînu'l-kırâat", 3/120.

² Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, 1/16.

Vakf meselesine genel olarak bakıldığında bu olgunun insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. İnsanın duygu ve düşünceleri muhataba aktarması için dildeki bazı kural ve kaidelere uyması bir zorunluluktur. Bu kaidelerin geliştirilmesiyle kurulan cümleler zamanla belâgî bir yapı kazanmıştır.³ Buna ilaveten kişinin nefes kapasitesi cümle terkiibinde önemli bir rol üstlenmiştir. İşte buradan hareketle yapılacak konuşma ve okunacak Kur'ân metninde cümlelerin terkip yapısına dikkat edilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.⁴ Ancak her dilde telaffuz edilen metinlerdeki vakf meselesi aynı olmayıp düşünce- nin akışı bağlamında ortaya konulmak istenen maksat çerçevesinde çeşitlilik arz etmiştir.⁵ Buna binaen konuda uzman olan kişiler, vakf ve ibtidâyı öğrenmeyi zorunluluk olarak görmüştür.⁶ Vakf ve ibtidâyı bilmeyen Kur'ân'ı doğru anlayamaz ve ondaki inceliklere vâkıf olamaz,⁷ söylemi de aynı gayeye matuftur.

Vahiy süreciyle başlayan vakf ve ibtidâ meselesi, Hz. Peygamber ve sahâbenin ilgi alanı olmuştur. Nitekim âyetler tertil⁸ üzere nazil olmuştur. Bunun delillerinden biri, *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* Kur'ân'ı tertil ile (ağır ağır, tane tane) oku⁹ diğeri ise, *أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ* Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?¹⁰ âyetidir. Bu bağlamda düşünüldüğünde vakf ve ibtidâ konusu, Kur'ân'ın inmesiyle gündem-

³ Adil b. Abdirrahman b. Abdilaziz Süneyd, *el-İhtilâfu fi vukûfi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Külliyyetü't-Terbiyye, 1432), 23-26.

⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-krâât* (ts.), 1/247.

⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Şahîh-i Müslim*, (Beyrut: Dâru't-Tesil, 2014), "Kitabü'l-cemaât", 6/159; Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995), 1/9382; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru't-Tesil, 2015), "Kitabü's-salât", 1/288; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâi'z-zamân mimmâ sebet bi'n-naql evi's-semâ' ev es betehü'l-ayân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 1/71.

⁶ Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-krâât ve'l-erbe'îne'z-zâideti aleyha*, thk. Cemal b. Seyyid (2007), 1/93.

⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbuddin Abdussübhan Vaiz (Katar: Vezaretü'l-Evkaf, 1995), 1/127.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kurân*, thk. Muhammed Masum Vanlioğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizan, 2010), 16/190-191.

⁹ el-Müzzemmil 73/4.

¹⁰ Muhammed 47/24.

deki yerini almış ve bu ilmin öğrenilmesi teşvik edilmiştir. Zira Hz. Peygamber'in vakf ve ibtidâyı doğrudan Cebrâil'den öğrenmiş olması da¹¹ meseleye farklı bir açıdan açıklık getirmiştir.¹² Bu olgunun tarihi süreciyle ilgili Hz. Peygamber'in kırâat üslubuna dair okuma şekilleri varit olmuştur.¹³ Bununla ilgili daha sonraki süreçlerde dil alanında yapılan çalışmalarla¹⁴ Mushaflardaki gerekli düzenlemeler tamamlanmıştır.¹⁵

Âyetlerdeki anlam ve dilsel incelikleri kavramak önemli olduğu kadar her âyetin sonunda vakf edip bir sonraki âyetin ibtidâsıyla başlamak gerekir mi sorusuna farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Öyle ki alanda çalışma yapmış olan âlimler münâsebâtü'l-âyât¹⁶ bağlamında, meseleyi siyak sibak açısından değer-

¹¹ Vakfların tevkîfi olduğu yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. Bk. Nehhâs, *Kitâbü'l-ka' ve'l-i tinâf*, 89.

¹² Kastallânî, *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*, 1/260.

¹³ Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681), Hz. Peygamber'in kırâatine dair yaptığı örnek okuyuş şöyledir: "Hz. Peygamber okumaya başlarken yaptığı ilk iş, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ demesi ve vakf etmesiydi. Sonra اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ der ve dururdu. Sonra tekrar الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ deyip sonraki âyet geçirdi" şeklindeki rivayetiyle Hz. Peygamber'in vakf konusundaki üslubuna dair bizzat âyetleri okuyarak önemli bir örneklendirmede bulunmuştur. Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Adirrahîm Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Câmi'i't-Tirmizi*, thk. Râid b. Sabri b Ebî Alkame (Umman: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, ts.), 4/57. Ayrıca bk. Ümmü Seleme: "Hz. Peygamber Kur'ân okurken âyetlerin sonunda durduktan sonra (vakf) öbür âyet (ibtidâ) geçirdi" demiştir. Peygamber'in kırâat üslubu yanında bu hususun erken bir dönemde başladığını göstermektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cû'fi Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (Pakistan: el-Büşra, 2016), "Efa'lu'l-ibâd", 1/53; Müslim, "Kitabü'l-cemaât", 5/170. Beyhakî (ö. 458/1066) de Ümmü Seleme'nin buradaki aktarımı bağlamında Kur'ân'daki vakf ve ibtidâ hususunda ehli ilmin tespit ve maksatlarından ziyade, evvela Hz. Peygamber'i takip etmenin sünnet olması açısından daha isabetli olacağına dikkatleri çekmiştir. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), "T'ayînu'l-kırâat", 2/521.

¹⁴ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'* (Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2008), 207.

¹⁵ Muhammed b. Kabir b. İsa Şenkîti, *Eseru'l-kırâati fi'l-vakfi ve'l-ibtidâi* (Riyad: Dâru't-Tedmiriyye, 2013), 25. Ayrıca Mushaflardaki vakf işaretleri için bk. Enes Yariz, *Türkiye mushaflarındaki vakf işaretlerinin tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2022); Habip Kalaç, *Sahâbenin Kırâati ve Kaynaklık Değeri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 219.

¹⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2012), 198.

lendirmişlerdir. Zira âyetlerin sonunda vakf etmek sünnet olmakla beraber yapılan vakf, âyetlerdeki mana ve dilsel incelikleri ihlal etmesi durumunda bu genellemeden kaçınmak şarttır. Bazı yerlerde âyetler arasındaki (sıla mevsûl, mübtedâ haber, sıfat mevsûf vb.) fasılları ayırmak ciddi hatalara sebebiyet vereceğinden buradaki nebevi sünnet de ihlal edilmiş olacaktır.¹⁷

Lügat olarak *v-k-f* kökünden gelen bu kavram,¹⁸ Cezerî'nin ıstılahi tanımında şöyledir: "Vakf, kelime üzerinde, kırâate tekrar başlamak niyetiyle, adet olduğu şekilde nefes alacak kadar bir zaman diliminde sesi kesmekten ibarettir"¹⁹ şeklindedir.²⁰ Hz. Alî'ye isnad edilen tertîl,²¹ harfleri iyi okumak ve durak

¹⁷ Bu bağlamda konuya açıklık getirecek şu örnek verilebilir: *فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ* "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki," Görüldüğü üzere zikredilen âyetin sonunda vakf edilmesi durumunda, buradaki serzeniş sanki namaz kılanlara yapıyormuş gibi bir intiba uyandırmaktadır. Hâlbuki buradaki asıl mesaj, namazları hususunda gevşeklik ve ciddiyetsizlik içinde olanlardır. Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*; thk. Abdulhak Abdüddayim (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, ts.), 55; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*, thk. Yûsuf Alî Bedevî (Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998), 3/684-685. Ayrıca burada örneğini verdiğimiz âyet vb.leri için detaylı incelemelerde bulunma amacıyla bk. Şemsüddin b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-üşr*, thk. Alî Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, ts.), 1/230-236; Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerim Eşmûnî, *Menâru'l-Hüda fi beyânî'l-vakf ve'l-ibtidâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2002), 864.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî Muhammed Ahmet Hasbullah Abdullah Alî el-Kebir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "v-k-f", 5/4898.

¹⁹ Ebü Abdîrrahmân b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl, *Kitâbü'l-ayn*, thk. İbrahim Samrâvî Mehdi el-Mahzumî (ts.), 4/196; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/221; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*, 3/774.

²⁰ Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit fi usuli'l-fikhi* (Dâru'l-Kütüb, 1994), 1/342; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/282; Alaaddin Salihoğlu, "Mağrib ve Kuzey Afrika Mushafarında Takip Edilen İmam Hebtî'nin (ö. 930/1523) Vakf Sistemi ve Vakf-İbtidâ İlmindeki Yeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2023), (Erişim 18 Mart 2024), 237-260.

²¹ Kur'ân-ı Kerîm'i okurken tilâvet usûllerinden en ağır okumayı ifade eden tilâvet biçimi olarak bilinmektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205.

yerlerini bilmektir.²² Bu tanımdan hareketle Kur'an'ı gereğince bilmenin sonucunda tecvîdi öğrenmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.²³

Genel olarak vakf, ihtiyârî ve ıztrârî olarak değerlendirilmektedir. Birincisi el-vakfû'l-ihtiyârî: Kur'an okuyucusunun, cümlelerin sonrasıyla anlam ve lafız olarak herhangi bir sebebe bağlı kalmadan okumayı bırakıp, bir sonraki âyete geçmesidir. Buna vakf-ı tam denilir. Eğer sonrasıyla sadece anlam olarak bağlı kalırsa, buna da vakf-ı kâfi denilmektedir.²⁴ Ayrıca âyetin sonrasıyla hem anlam hem de lafzî bir bağı oluşması durumunda yapılan vakfa da vakf-ı hasen denilmiştir.²⁵ İkincisi el-vakfû'l-ıztrârî (zorunlu vakf yapmak): Vakfın bu türünde, Kur'an okuyan kişiye nefes darlığı, öksürme, hapşırma, ağlama, unutma gibi arızı sebepler musallat olduğunda, kişinin okuyuşunu kesmek zorunda kaldığı duruştan ibarettir. Bundan ötürü zikredilen zaruri durumlar belirmedikçe durak yapmak caiz olmayıp, âyetin en uygun yerden tekrar alınması gerekmektedir.²⁶

Burada ele alınacak vakf ve ibtidâyla alakalı birkaç eser ismi zikretmek faydalı olacaktır. Şeybe b. Nisâh'ın (ö. 130/748), *Kitâbü'l-vukûf*'u, Ebû Amr b. el-Âlâ'nın, *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940), *Kitâbü izâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Nehhâs'ın (ö. 338/950), *Kitâbü'l-kaş' ve'l-ittinâf*'ı, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî'nin, *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Dâni'nin (ö. 444/1053), *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Ebü'l-Hasan Alî b. Ahmed el-Gazzâl Nisâbü'rî'nin, *el-Vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Muhammed b. Tayfûr Secâvendî'nin (ö. 560/1165), *İlelü'l-vukûf*'u, İbnü't-Tahhân'ın (ö. 560/1165)ten

²² Hüzeli, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, 93.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225.

²⁴ Abdulaziz el-Kâri İbn Abdilfettah, *Kavaidü't-tecvidi ala rivayeti Hafs an Âsım b. Ebi'n-Nucud* (Müessesetü'r-Risale, ts.), 109.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/224-225. Vakf-ibtidâ çeşitleri ve kategorilerine ilişkin daha geniş bilgi için bk. Veli Kayhan, "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), (Erişim 18 Mart 2024), 311-319; Recep Koyuncu, "Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), (Erişim 18 Mart 2024), 171-175; Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ", *Erciyes Üniversitesi Bilimname* 2021/44 (2021), (Erişim 18 Mart 2024), 165-207.

sonra), *Nizâmü'l-edâ' fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Alemüddin Sehâvî'nin (ö. 643/1245), *Alemü'l-ihtidâ fi marifeti'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı*, Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561), *Tuhfetü'l-irfân fi beyâni evkâfi'l-Kurân'ı*, Enes Yariz'in, *Türkiye mushaf-larındaki vakf işaretlerinin tahlili*, Veli Kayhan'ın, *Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsîrindeki Yeri*, Yakup Uzun'un, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ'sı*, Alaaddin Salihoğlu'nun, *Mağrib ve Kuzey Afrika Mushaflarında Takip Edilen İmam Hebtî'nin* (ö. 930/1523), *Vakf Sistemi ve Vakf-İbtidâ İlmindeki Yeri*, Soner Aksoy'un, *Hicri İlk Üç Asırda Bir Kur'an İlmi Olan Vakf ve İbtidâ Literatürüne Dair Bir İnceleme'si*, Nihat Temel'in *Kıraatte Vakf-İbtida ve Anlama'sından* bahsedilebilir. Burada zikredilen eserlerde genel olarak faydalı olacak şekilde vakf ve ibtidânın tarihçesi, önemi, âyetler arasındaki vakf ve vasl ilişkisi, yapılmış çalışmaların incelenmesi gibi meseleler ele alınmıştır. Buna karşılık yukarıda konuyla ilgili yapılan genel açıklamalardan sonra meseleyi detaylandırıp, anlaşılır kılmak için Kur'an'daki vakf işaretlerinin âyetler bağlamında farklı yerlere konulması altında bulunan kırâat, tefsîr, fıkıh, belâgat gibi başlıklar açılmak suretiyle ele alınacaktır. Çalışma kırâat, tefsîr, mezhepler arasında hüküm noktasındaki yaklaşımlar, itikadî ve belâgî ihtilaflar açısından incelenecektir.

1. İhtilaf Gerekçeleri

Aşağıda farklı başlıklar altında ele alınacak vakf ve ibtidâ meselesinde bir takım farklı değerlendirmelere gidildiği görülecektir. Zira Mushaflar kırâatler açısından karşılaştırıldığında aralarında küçük nüanslarla bazı ihtilaflar göze çarpmaktadır. Bu durum Mushaflar arasında birlikteliğin olmadığı izlenimi vermeyip, aksine sıralanacak gerekçelerden kaynaklı bir zenginlik olduğu müşahede edilecektir. Buradaki gerekçeleri ilmî veriler yanında, her bir başlıkla alakalı örneklemelerle desteklemek suretiyle zihinde oluşması muhtemel karışıklıklar giderilmeye çalışılacaktır.

1.1. Kırâatlerle İlgili Gerekçeler

Bu başlık altında vakf ve ibtidâyâ etki eden kırâat farklılıkları konuya açıklık getirecek şekilde örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira kırâatler-

deki ihtilaflar çeşitlilik arz edebilmektedir.²⁷ Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

1.1.1. Değişkenliğin Harekede Olması

Bu tür değişikliğe konu olan örneklerden biri, *فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ* Bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da kefarettir.²⁸ âyetinde geçen *يُكَفِّرُ* kelimesindeki farklı kırâat vecihleridir.²⁹ Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), Hamza (ö. 156/773), Nâfi (ö. 169/785), Kisâi (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) bu kelimeyi, *وَنُكْفِرُ* şeklinde *nun* harfinin zammı ve *ra'*nın cezimli haliyle okumuşlardır. Bu şekilde cümle, *فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ* kısmına, *Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da affederiz* biçiminde bedel olmakla,³⁰ *فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ* kesitinin mahalline atfedilerek okunmaktadır.³¹ Aynı kelimeyi İbn Kesir (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), Ebû Bekr (ö. 769/1368) ve Ya'kûb (ö. 205/821) *يُكَفِّرُ* şeklinde *nun* ve *ra* harflerinin zammı ile kırâatte bulunmuşlardır.³² Cümle bu şekilde öncesine anlam açısından bağlı kalmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla kurrânın bu yaklaşımı neticesinde *ibare, وَنَحْنُ نُكَفِّرُ عَنْكُمْ* şeklinde takdir edilmektedir. Zira cümle *يُكَفِّرُ* durumda mahzûf olan mübtedânın (نَحْنُ) haberi makamında olmasından ötürü irabta mahal alamamaktadır. Öyle ki *يُكَفِّرُ* ibaresinin başındaki *و* harfi cümlenin müste'nefe olması hasebiyle atıf harfi işlevi görüp, iki cümleyi birbirine bağlamaktadır.³³ İbn

²⁷ Kırâat farklılıklarının yansımalarını detaylı görmek için bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslüm İbn Kuteybe, *Tevilü müşkili'l-Kurân*, 32. Ayrıca bk. Alaaddin Salihoglu, "Kırâat İhtilaflarının Vakf-İbtidâya Etkisi (Vakf Yerlerinin Değişmesi Bağlamında)", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (2023), (Erişim 18 Mart 2024), 31-52.

²⁸ el-Bakara 2/271.

²⁹ Farklı örnekler için bk. Hûd 11/78; Sebe' 34/17; en-Nisâ 4/37.

³⁰ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-kırââti's-seb' ve ilelühâ* (y.y., ts.), 1/102.

³¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve irâbüh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî (Beyrut: Alemlü'l-Kütüb, 1988), 1/354; Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetu'l-kırâat*, thk. Said Afgânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 147-148.

³² Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî Dimyâti, *İthâfü fuzalâi'l-beşer fi (bi)'l-kırââti'l-erbaute uşer*, thk. Enes Mehre (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlim, 1998), 165.

³³ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Halebî Semîn, *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmet Muhammed Harrâd (y.y., ts.), 2/612.

Âmir (ö. 118/736) ve Hafs (ö. 180/796) ise ibareyi, وَيُكْفِّرُ şeklinde kırâat etmişlerdir.³⁴ Bu vecih neticesinde ibare, وَاللّٰهُ يُكْفِرُ عَنْكُمْ şeklini almaktadır.³⁵

İbare bu iki yaklaşımdan birincisinde, şart cümlesinin cevabı mahiyetinde değerlendirildiği için önceki cümleye cevap mesabesinde dil kaidesi gereğince bağlı kalmıştır. Yani okuyucu şart cümlesi ile cevabını ayıramayacağı için, وَيُكْفِرُ kısmında ibtidâ yapamayıp, vaslederek okuyuş sergileme durumundadır. İkinci ve üçüncü durumlarda ise cümle وَيُكْفِرُ/نُكْفِرُ şeklinde okunması nedeniyle, kendinden önceki cümleden müstakil bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu farklı yaklaşımlardan anlaşıldığı gibi kurrânın ihtilafli vecihleri vakf ve ibtidâ üzerinde etki etmiş, okuyucunun başlangıç ve bitiş kararı üzerinde tesir oluşturmuştur.

1.1.2. Harekenin Değişmesiyle Anlamın Değişmesi

Bu tür değişikliğe فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّي وَضَعْتُهَا اُنْتَىٰ Onu doğurunca Rabbim dedi, Onu kız doğurdum.³⁶ âyeti örnek getirilebilir. Âyette geçen وَضَعْتُ ibaresi hakkında iki farklı kırâat vechi rivayet edilmiştir. Birinci grupta olan İbn Âmir, Şu'be (ö. 193/809) ve Ya'kûb, ع harfinin sükûnu ve ت harfinin zammı (وَضَعْتُهَا) şeklinde kırâatte bulunmuşken,³⁷ kurrânın geri kalan kısmı, ibareyi âyetteki şekliyle okumuşlardır.³⁸ Bu iki farklı kırâat vechinin ortaya çıkmasına sebep olan saiklere bakıldığında, birinci vecih tazimden dolayı Allah'a atfedilmişken, ikinci veche göre kelamı söyleyen Hz. Meryem'dir. Bunun neticesinde وَضَعْتُهَا vechi ile amel etme neticesinde okuyucu اِنْتَىٰ ifadesinde durak yapamadığı gibi, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ kısmında da durak yapamayıp, iki kelamı vasledecektir. Burada kelamın Hz. Meryem'e izafeti muttasıl bir okumadır. Zira bahsi geçen olayı Hz. Meryem haber vermektedir.³⁹ İkinci vechi göre okuyucu اِنْتَىٰ وَضَعْتُهَا şeklinde durak yaptıktan sonra, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ kısmıyla tekrar ibtidâ yapacaktır. Şöyle ki, bu-

³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-sebu*, thk. Şevki Zayf (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009), 191; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kırââtî's-seb*; 245.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/228.

³⁶ Âl-i İmrân 3/36.

³⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-sebu*, 204; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kırââtî's-seb*; 250; Salihoglu, "Kırâat İhtilaflarının Vakf-İbtidâya Etkisi (Vakf Yerlerinin Değişmesi Bağlamında)", 31-52.

³⁸ Kâsım b. Fîrruh Şâtîbî, *Takribu's-Şatibiyye* (el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.), 1/178.

³⁹ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, 245.

rada cümlelerin ibtidâ makamında olması ve meselenin bizzat Allah tarafından aktarılması, vakf yapmayı gerektirmektedir.⁴⁰

1.1.3. Harflerin Değişmesiyle Anlamın Değişmesi

Kırâat farklılıklarının meydana geldiği bu tür değişikliklere *أَوْ لَا يَرُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ* Görüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belaya çarptırılıp imtihan ediliyorlar.⁴¹ âyeti örnek getirilebilir.⁴² Âyette geçen *أَوْ لَا يَرُونَ* kısmıyla alakalı iki farklı yaklaşım sergilenmiştir. Birinci yaklaşıma göre fiil *أَوْ لَا تَرُونَ* şeklinde hitap tasıyla Hamza ve Ya'küb tarafından okunmuşken,⁴³ ikincisinde aynı ifade geriye kalan kurrâ tarafından *أَوْ لَا يَرُونَ* olarak gaib sigayla okunmuştur.⁴⁴ Birinci grubun gerekçesi, Yahudilere vaat edilen azap ve kınanmanın, bizzat Allah tarafından aktarılmasıdır. Dolayısıyla başlarına gelen azabı kendilerinin görmesi, başkalarının görmesinden daha tesirli olmuştur. Bu düşünce, ibareyi gaib sigayla okumada tercih sebebi olmuştur.⁴⁵ *أَوْ لَا تَرُونَ* şeklindeki veche gelince, Peygamber ve beraberindeki müminlerden, Yahudilerin başına gelen azaptan tembih amaçlı düşünceleri istenmiştir.⁴⁶ Burada kırâatte bulunanın bir önceki âyette geçen *وَهُمْ كَافِرُونَ* (et-Tevbe 9/125) kısmında vakf vapıp bir sonraki âyete başlaması uygun olacaktır. Zira iki âyet vakf ve ibtidâ açısından birbirinden müstakil bir haldedir. Buna karşılık *أَوْ لَا تَرُونَ* kırâatinde okuyucunun 125 ve 126. âyetleri vaslederek okuması gerektiği halde bu tarz bir okuyuş güzel karşılanmamıştır.⁴⁷

⁴⁰ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, 221.

⁴¹ et-Tevbe 9/126.

⁴² Farklı örnekler için bk. İbrâhim 2/140; el-Bakara 2/259.

⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'ü*, 320; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/271.

⁴⁴ Dâni, *et-Teyâsîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 306.

⁴⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî, *el-Keşf an vüçühil-kırâ'âti's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Dimaşk: Mecmu'âtü'l-Luğati'l-Arabiyye, 1974), 1/509.

⁴⁶ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-kırâ'âti's-seb'ü*, thk. Abdulali Salim Mükerrrem (Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1979), 178.

⁴⁷ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, 370.

1.1.4. Harflerin Değişmesiyle Birlikte Kelime Yapısının Değişmesi

Bahsi geçen kırâat biçimine aşağıdaki âyet verilebilir. *وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ* Bahsi geçen kırâat biçimine aşağıdaki âyet verilebilir. *وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ* *Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık. Onlar size en kötü işken- ceyi uyguluyorlardı.*⁴⁸ Burada geçen *وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ* kısmıyla alakalı iki vecih sergilenmiştir. Kurrâdan İbn Âmir bahsi geçen kelimeyi *وَإِذْ أَنْجَاكُمْ* şeklinde *elif* ve *ya* harflerini sakıt ederek okumuştur. Kelimenin lafzı bu şekliyle müfret hale gelmiştir.⁴⁹ Lafzı müfret sigâ ile okumak bir önceki âyette geçen *اللَّهُ أَنْبِئِكُمُ الْهَامَا* (el-A'râf 7/140) altı çizili kısımla uygunluğu düşünüldüğünde mümkün görünmektedir.⁵⁰ Kurrânın geri kalanı,⁵¹ Allah'ı tazim etme anlamında âyetteki şekliyle okumuştur.⁵² Buradaki kırâat ihtilaflarının vakf ve ibtidâdaki durumuna bakıldığında okuyucunun *وَإِذْ أَنْجَاكُمْ* şeklinde okuması durumunda bir önceki âyette geçen Hz. Musa'nın ifadesi olan, *اللَّهُ أَنْبِئِكُمُ الْهَامَا* kısmına binaen vakf yapması hoş karşılanmayacağı için burada vasletmesi gerekecektir. *وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ* kırâatine gelince, Hz. Musa'nın Allah'tan başka ilah mı araştırıyorum size?⁵³ âyeti bağlamında burada kelamın vakf ve ibtidâ açısından tamamlanması, okuyan kişinin vakf ettikten sonra ibtidâ etmesini evla kılmaktadır.⁵⁴

1.1.5. Kelime Yapısı ve Anlamın Değişmesi

وَكَايِنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبُّونَ كَثِيرٌ Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı⁵⁵ âyetinde geçen altı çizili kısım örnek teşkil etmektedir.⁵⁶ Nâfi, Ya'küb, Ebû Amr ve İbn Kesir'in ifadeyi mufa'ale babı yerine, meçhul sigâ *قَاتِلٍ* şeklindeki okuyuşlarına mukabil,⁵⁷ kurrânın geri kalanı âyetteki şekliyle

⁴⁸ el-A'râf 7/141.

⁴⁹ Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 2/61.

⁵⁰ Ebû Alî el-Hasan İbn Abdilgaffar Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seba*, thk. Alî Muhammed Mu'avvid Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlim, 1971), 294.

⁵¹ Dâni, *et-Teysîr fi'l-kurrâ'î's-seb*; 293; Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 2/61.

⁵² Mekki, *el-Keşf*, 1/475.

⁵³ el-A'râf 7/140.

⁵⁴ Emir Şekib Aslan, *el-Kavlü'l-faslü fi reddi'l-âmi ile'l-asl*, thk. Muhammed Halil Paşa (Lübnan: ed-Dâru't-Takdimiyye, 2008), 191.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/146.

⁵⁶ Benzer örnekler için bz. Vâkıa 56/29.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/234; Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 1/489.

kırâat etmişlerdir.⁵⁸ Fiilin *قَاتِلَ* şeklinde okunması, sonrasını *nebi* ifadesine sıfat yapar ve *Nice peygamber öldürülmüştür* şeklinde yeni bir anlam kazanır. İşte buradaki farklı vecihten dolayı *رَبِّيُونَ* mübteda, *مَعَهُ* ise onun haberi olmaktadır. Öbür veche göre de *قَاتِلَ* ve sonrası *nebi* ifadesine sıfat olup, *رَبِّيُونَ* ifadesi ref makamında naib-i fail olmaktadır.⁵⁹ Vakf ve ibtidâ açısından fiilin *nebi* ifadesine isnad edilmesiyle *قَاتِلَ* kısmında ibtidâ uygun olup, kelim bu şekilde tamamlanacaktır. Ancak fiilin *رَبِّيُونَ* ifadesine isnad edilmesi, kelamdaki kopukluğa sebebiyet vereceğinden ötürü vakf yerine vaslı gerektirmektedir. Öbür taraftan okuyucu *رَبِّيُونَ* ifadesinin *قَاتِلَ* kısmıyla ittisali ve kelamın eksik kalmasından dolayı vakf yapamaz. Bu sebeple *قَاتِلَ* de vakf yapması evla olmaktadır.⁶⁰

1.1.6. Değişikliğin Ziyade ve Noksanlıkta Olması

Buradaki kırâat ihtilafına *وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا* *Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak*,⁶¹ âyeti örnek gösterilebilir.⁶² Âyette geçen *وَالَّذِينَ* ifadesindeki *vav* harfi ilgili farklı kırâatler yansımuştur. Nâfi, İbn Âmir ve Ca'fer ifadeyi başında *vav* harfi olmadan, *وَالَّذِينَ* şeklinde kırâat etmişlerdir.⁶³ Kurrânın geri kalanı âyetteki şekliyle okumuşlardır.⁶⁴ Bazı görüş sahiplerine göre, ifadenin başında *vav* harfi olmadan yapılan okuma şekli de Hz. Peygamber'den telakki edilmiştir. Bu şekilde kelim ibtidâ makamında olmayı gerektirir.⁶⁵ Bu bilgilerden sonra farklı başlıklar altında vakf ve ibtidânın etkilerine geçebiliriz.

1.2. Tefsîrle İlgili Gerekçeler

Hiç şüphesiz vakf ve ibtidânın etki ettiği alanlardan biri de tefsîr olmuştur. Bununla beraber kelamdaki müşkil anlamı ortaya çıkarma görevi üstlenen

⁵⁸ Dâni, *et-Teyşîr fi'l-kırâ'âtî's-seb*, 255.

⁵⁹ Fârisî, *el-Hücce*, 3/83.

⁶⁰ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaş' ve'l-i tinâf*, 238.

⁶¹ et-Tevbe 9/107.

⁶² Farklı örnekler için bz. el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/133; el-Mâide 5/53; Yâsîn 36/34.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/270.

⁶⁴ Dimyâtî, *İthâfü fuzalâ'i'l-beşer*, 2/101.

⁶⁵ Mekki, *el-Keşf*, 1/507.

tefsîr⁶⁶ işleminde ulemâ, anlamı sağlamada vakf ve ibtidâ konusunda ihtilaf yaşamışlardır. Bahsi geçen ihtilafları aşağıda birkaç madde halinde sıralamak mümkündür.

1.2.1. Kırâatte Bulunanın Yaklaşımı

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْخُوتَ وَمَا أَنَسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا

Genç, Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. –Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu- Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti, dedi.⁶⁷ Hz. Mûsa ile yanındaki gencin yolculuklarının hikâye edildiği bu âyette, عَجَبًا وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا kısmıyla alakalı vakfın tefsîrdeki etkisi ile ilgili ihtilaf yaşanmıştır. Söz konusu ihtilaf, عَجَبًا kelimesinde geçmektedir. Şöyle ki عَجَبًا ibaresini, Hz. Mûsa mı yoksa yanındaki kişi mi söylemiştir şeklinde vakf bağlamında farklı yaklaşımlar sergilenmiştir.⁶⁸ Âyette geçen فِي الْبَحْرِ kısmında vakf yapılması durumunda, sözü söyleyen Hz. Mûsa olup cümle, أَعْجَبَ لَذَلِكَ عَجَبًا takdirinde olur. Zira burada Hz. Mûsa, balığın denize geri dönmesinden hareketle bir taaccüp içine girmiştir.⁶⁹ Bu şekildeki okuma, vakf-ı tam olarak isimlendirilmektedir.⁷⁰ Öte yandan sözü söyleyenin Hz. Mûsa'nın yanındaki kişi olması durumunda, فِي الْبَحْرِ عَجَبًا وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا altı çizili kısımda durulmayıp, فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ibaresine vasledilerek okunacaktır.⁷¹ Görüldüğü gibi tefsîr bağlamında sergilenen farklı yaklaşımlar, ibaredeki vakf yerlerini belirleyici bir fonksiyon üstlenmiştir.

⁶⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî Muhammed Ahmet Hasbullah Abdullah Alî el-Kebir (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "f-s-r", 5/4980.

⁶⁷ el-Kehf 18/63.

⁶⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 15/317-319.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), 13/321-322.

⁷⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed Enbârî, *Kitâbü îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*; thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimaşk: y.y., 1971), 759.

⁷¹ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*, 391.

1.2.2. Anlam Açısından Yaklaşımlar

Burada tefsirden maksat, okuyanın nerede durması gerektiği ile ilgilidir. Zira âyette vakf yapılan yerle ilgili bazı farklı düşünceler meydana gelmiştir.⁷² Öyle ki vakf konusunda üzerinde en fazla tartışılan⁷³ meselelerden birini, وَمَا يَعْلَمُ Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir.⁷⁴ âyeti oluşturmaktadır. Burada geçmekte olan lafzatullah ibaresinde vakf yapılıp yapılmaması hususu münazaa konusu haline dönüşmüştür.⁷⁵ Konu bağlamında zuhur eden iki farklı okumadan birincisi, lafzatullahta vakf yapmadan direkt vasledilmesine mukabil,⁷⁶ âyetin vakf edilerek kırâat olunduğu şekli Hz. Peygamber'e isnad edilmektedir.⁷⁷ Birinci okumaya tekrar dönecek olursak, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ إِلَّا اللَّهُ bölümünde vakf edip, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ bölümünde ibtidâda bulunma, vakf-ı tam sayılmıştır. Zira buradaki tevil meselesi, Kur'ân hakikatlerinin bütünselliği bağlamında düşünüldüğünde, hakiki manada bilen sadece Allah olmakta, Onun dışındakiler kapsam dışında bırakılmakta ve bu gerekçe lafzatullahta zorunlu bir vakfı gerektirmektedir.⁷⁸ İkinci okumada ise, وَالرَّاسِخُونَ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ bölümündeki وَالرَّاسِخُونَ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ lafzına bağlanarak vasl şeklinde okunmaktadır. Bu durumda tevilin açıklama mahiyetinde alınması, Allah'la beraber ilimde derinlik sahibi olanların da müteşâbihe vakıf olacakları şeklinde bir anlamla karşı karşıya kalmayı gerektirecektir. Nitekim bu doğrultuda İbn Abbas (ö. 68/687-88), ben bu

⁷² M Fatih Kesler, "Âl-i İmrân Süresi 7. Ayet Meâlini Yeniden Okumak", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), (Erişim 18 Mart 2024), 145-147.

⁷³ Kalaç, *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri*, 234.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/7.

⁷⁵ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ kısmında bulunan وَالرَّاسِخُونَ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ibaresinde "م" secavendinin bulunması, evvela okuyan kişinin burada zorunlu bir şekilde vakf yapmasını gerektirmektedir. Konuyla ilgili aralarında Übey b. Kâ'b ve İbn Abbas'ın bulunduğu farklı okuyuş vecihlerine bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim Nisâbüri, *Müstedreku'l-Hâkim*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1990), "Tefsiru Sureti Âl-i İmrân", 383; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/710. Ayrıca benzer örnekler için bk. el-Bakara 2/127,196,210; Âl-i İmrân 3/146; el-Mâide 5/95; et-Tevbe 9/112; Yûnus 10/5.

⁷⁶ Nisâbüri, "Tefsiru Sureti Âl-i İmrân", 383.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/10.

⁷⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr Ahmed Yûsuf Necâtî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1955), 1/191; Enbârî, *Kitâbü'l-Îzâh*, 2/578.

âyetin tevilini bilenlerdenim⁷⁹ sözüyle müteşâbih ifadesini geniş bir anlamda ele almıştır.

Burada görüldüğü gibi tevil ifadesine yüklenen kuşatıcılık anlamı bağlamında müteşâbihin sadece Allah tarafından bilineceği yaklaşımı yanında, aynı ifadeye tefsir anlamında açıklama yönüyle yaklaşım sergilenmesiyle farklı iki okuma ve anlam ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kırâatleri Hz. Peygamber'den alan sahâbe ile Hz. Peygamber'in okumadaki farklılıkları, Hz. Peygamber'in aynı âyeti iki farklı şekilde okumuş olması ile izah etmek mümkündür.

1.2.3. Zamirin Mercî İle İlgili Yaklaşımlar

Vakfın irtibatlı olduğu konulardan biri zamirlerdir. Muttasil ve munfasıl olarak ele alınan zamirlere⁸⁰ aşağıdaki âyet örnek verilebilir. Burada konunun sınırları dışına çıkmadan sadece munfasıl zamire örnek verilecektir.⁸¹ هُوَ سَمِيكُمُ وَأَذُ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا نَقْلُ مَنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki,⁸² Âyette geçen هُوَ zamirinin mercî hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunların ilki, هُوَ zamirinin Hz. İbrâhim'e dönmesi gerektiği yönündedir. Bunu gösteren delillerden biri, وَأَذُ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا نَقْلُ مَنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin diyorlardı.⁸³ âyeti iken öbürü ise, هُوَ zamirinin o, (ibrâhim) Müslüman diye isimlendirdi şeklinde Hz. İbrâhim'e dönmesidir.⁸⁴ Zira هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا كِسْمًا vakf yapılacağına göstergesi, İbn Abbas ve Mücâhid'in (ö. 324/936) kırâatlerinin bunu desteklemesidir. Bu şekildeki okuma vakf-ı tam olurken, هُوَ سَمِيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ şeklinde okuma ise, vakf-ı kâfi olmaktadır.⁸⁵ İlk görüşe muvafık, ikinci görüş sahipleri buradaki zamirin Allah'a dönmesi gerektiği yö-

⁷⁹ Ebû Muhammed Abdîrahmân b. Gâlib el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 2001), 1/403.

⁸⁰ Semîn, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/528.

⁸¹ Muttasil zamir örneği için ayrıca bk. فَاتَزَلَّ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ et-Tevbe 9/40.

⁸² el-Hac 22/78.

⁸³ el-Bakara 2/127.

⁸⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' Begavî, *Meâlimü't-tenzil* (Riyad: Dâru Tayyibe, ts.), 5/404.

⁸⁵ Eşmûnî, *Menâru'l-Hüda*, 522.

nünde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu görüş sahiplerinin tespitleri bağlamında bahsi geçen isimlendirmeyi Allah'ın yapmış olması genel kabule daha şayan görünmektedir. Zira sahâbeden Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654 [?]) kırâati de bunu destekleyici mahiyette addedilmiştir.⁸⁶

1.2.4. Fail İle İlgili Yaklaşımlar

Cümledeki failin kim olduğuyla ilgili Kur'an'da bazı durumlarda karışıklık yaşanabilmektedir. Vakf kaidelerinin ilgi gösterdiği meselelerden biri, failin kimliğinin açık hale getirilerek karışıklığın giderilmesine yöneliktir. Bu duruma, *اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى الشَّيْطٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمَلٰى لَهُمْ* Kendileri için hidayet yolu belli olduktan sonra gerisin geri dönenleri, şeytan onları aldatıp peşinden sürüklemiş, onları boş ümitlere düşürmüştür.⁸⁷ âyeti örnek gösterilebilir. Burada geçen *وَاَمَلٰى لَهُمْ* ifadesinden önce geçen *سَوَّلَ* fiilinin faili iki türlü ele alınabilir. Birincisi, *سَوَّلَ* fiilinin faili Allah olmaktadır. Zira taşkınlıkları içinde bocalasınlar diye mühlet veren Allah hemen bir cezalandırmada bulunmamaktadır.⁸⁸ İkincisinde ise, şeytan insanlara türlü temennilerde bulunarak, onları yoldan çıkarmakla işin faili sayılmıştır.⁸⁹ Yapılan bu açıklamalar doğrultusunda *سَوَّلَ لَهُمْ* şeklinde kırâati sonlandırıp bir sonraki cümle ile tekrar ibtidâ yapmak, vakf-ı tam olacaktır. Nitekim fiildeki failin açıktan⁹⁰ *وَاَمَلٰى لَهُمْ* ya da⁹¹ *وَاَمَلٰى لَهُمْ* şeklinde naib-i failinin okunması yahut⁹² *وَاَمَلٰى لَهُمْ* haliyle kırâat edilmesi, failin Allah dışında bir şey olmasını gerektirmez. Çünkü evla olan *وَاَمَلٰى* fiillerinin Kur'an'da geçtiği hal üzere Allah'a isnad edilmesidir.⁹³ Diğer yandan *سَوَّلَ لَهُمْ* kısmının kendinden son-

⁸⁶ Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl*, thk. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru İhyai Turasi'l-Arab, ts.), 4/79; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/457.

⁸⁷ Muhammed 47/25.

⁸⁸ el-A'râf 7/183.

⁸⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdulfennî el-Cemeli Şeyh Ahmed Abdulmersûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1994), 4/127.

⁹⁰ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-îzâh anhâ* (Vezaretü'l-Evkâf, 1999), 2/272.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/358.

⁹² Dâni, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb*; 462.

⁹³ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 3/105.

ra gelen *وَأَمَلَى لَهُم* ile vasledilerek okunması, iki fiilde de failin şeytan olmasını gerektirir ki,⁹⁴ burada fiil ile fail arasındaki anlam uyumsuzluğu vakf yapmaya engel teşkil etmektedir. Burada vakf ile ilgili verdiğimiz başlıklarla yetineceğiz. Zira nahiv kuralları bağlamında vakfın etkilediği bir hayli farklı örnek verilebilir.⁹⁵

1.3. Akîdevî Gerekçeler

Burada vakf meselesinin sıfat ve fiiller hususunda mezhepler arasında etki ettiği birkaç örnek ele alınacaktır. Zira akîde bağlamında zamanla gelişen şartlara paralel olarak kırâatlere birtakım farklı anlamlar yüklenmiştir.

1.3.1. Allah'ın Sıfatlarıyla İlgili Gerekçeler

Bu meseleyi anlaşılır kılmak için *الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى* *Rahman, Arşa (sınırsız kudret ve iktidar makamına) istivâ etmiştir (kurulmuştur)*⁹⁶ âyeti örnek gösterilebilir. Burada tartışmaya medar olan husus, istivâ kavramının keyfiyetidir. Mu'tezile ve Cehmiyye gibi mezhepler istivâ kavramını, ele geçirme, sahip olma ve boyunduruk altına alma şeklinde anlamışlardır. Onların bu düşüncesi, Allah'ın arşta değil her mekânda olması şeklinde anlam kazanmıştır. Daha sonra bu konuyu akli delillerle tevil etmişlerdir.⁹⁷ Buna mukabil Ehl-i sünnet istivâyı Allah'ı, şanına yakışmayan şeylerden münezzeh tutarak, teşbih ve tecsime girmeden tenzih ilkesi kapsamında ele almıştır.⁹⁸ Çalışmanın asıl maksadı olmayan ve mezhepler arasında tartışma haline gelen istivâyıyla alakalı⁹⁹ bu kısa

⁹⁴ Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed İci, *Câmi u'l-beyân fi tefsîri'l-Kurân*, thk. Abdulhamid Hanrâvî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 4/146.

⁹⁵ Bk. Dil kaideleri bağlamında vakfın etkilediği başlıklar şu şekilde arttırabilir: Zarflar, *قَالَ فَالْتَهَا* el-Mâide 5/25; nispet etme, *وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ* el-Mü'min 40/28; işaret edileni belirleme, *هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ* el-Kehf 18/44.

⁹⁶ Tâhâ 20/5.

⁹⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâikiğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-tevîl*, thk. Adil Esmer Abdulmevcûd Alî Muhammed Mu'avvid (Riyad: Mektebetü'l-Ablikan, 1998), 4/67; Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981), 22/5-8.

⁹⁸ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 1/454; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Fetava İbn Teymiyye* (Riyad: y.y., 2003), 5/95.

⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), (21.12.2023), 23/402-404.

bilgilendirmeden sonra konuyla ilgili vakf hususunda sergilenen düşüncelere geçilebilir.

İstivânın keyfiyeti hakkında görüş ileri süren birinci gruba göre vakf yapılacak yer, الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ kısmı olmalıdır. Bu tespit, اسْتَوَى kelimesinde tekrar ibtidâ yapmayı gerektirir ki; bu şekilde cümle vakf-ı tam olarak addedilir. Çünkü اسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ Göklerdeki her şey onundur.¹⁰⁰ âyeti, kendinden önce geçen اسْتَوَى fiilinin sılası sayılmaktadır. Dolayısıyla اسْتَوَى لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ âyetindeki sila harfi olan مَا edatı اسْتَوَى fiilinin faili durumundadır. Vakf adına yapılan bu tür bir okuma İbn Abbas'a isnad edilmekle beraber,¹⁰¹ bunu sahih kırâatler arasında bulmanın güçlülüğü hasebiyle, doğru bir okuma ve vakf sayılamayacağı ihtimali ağır basmaktadır. İkinci görüş sahiplerine gelince, vakf işleminin burada الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى şeklinde ibaresini de kapsadığı görülmektedir. Bu şekildeki okuma, vakf-ı tam sayılmaktadır.¹⁰²

Sıfatlarla ilgili ikinci bir örnek verilecek olursa aşağıdaki âyetin Ehl-i sünnet ve Cehmiyye arasında itikadî açıdan münazaâ teşkil ettiği görülecektir.¹⁰³ Zira buradaki itikadî yaklaşımlar vakf üzerinde etki etmiştir. Burada bahsi geçen tartışmalara girmeden, âyette dört farklı vakf yapıldığına değinilecektir.

Hâlbuki o, göklerde de Allah'tır yerde de. Sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir.¹⁰⁴

Birinci durumda وَهُوَ اللهُ kısmında durmakla vakf-ı hasen olur. Bu görüşün tercih edilmesinin sebebi, وَهُوَ zamirinin mübteda, اللهُ lafzının ise haber sayılmasıdır. Bununla beraber وَفِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ ifadesinin müteâllıkı sayılır ve âyet, Yerde ve gökteki sırlarınızı bilir şeklinde anlam kazanır.¹⁰⁵ İkinci durumda

¹⁰⁰ Tâhâ 20/6.

¹⁰¹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhtâ*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 1993), 6/214; Eşmûnî, *Menâru'l-Hüda*, 486.

¹⁰² Nehhâs, *Kitâbü'l-kaş' ve'l-i tinâf*, 411.

¹⁰³ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Kahire: Mektebetü Dâri't-Turas, 1984), 2/105; Şerafettin Gölçük, "Cehmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993), (25.12.2023), 7/234-236.

¹⁰⁴ el-En'âm 6/3.

¹⁰⁵ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaş' ve'l-i tinâf*, 219; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 4/76-77.

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ şeklinde kırâat edilip vakf-ı tam yapılıdır. Zira sonrasında gelen kısmı ibtidâ makamında müstakil olarak değerlendirilmiştir. –Fakat âyetin anlamı da dikkate alındığında, وَفِي الْأَرْضِ kısmını öncesinde geçen ibareten müstakil saymak kerih olacağından güzel karşılanmamıştır.¹⁰⁶ Öyle ki Allah, semanın olduğu gibi yerin de tek ilahıdır.¹⁰⁷ Nitekim âyetin zihinlerde farklı bir anlam çağrıştırmaması için parçalanmadan okunması, çoğu müfessir tarafından tercih edilmiştir.¹⁰⁸ Üçüncü durumda وَفِي الْأَرْضِ kısmında duruş sergilenerek vakf-ı hasen yapılmaktadır.¹⁰⁹ Bunun neticesinde, *Allah, göklerde ve yerde ibadet edilen tek mabuddur* anlamı yansıtılmış olmaktadır.¹¹⁰ Dördüncü durumda ise âyet takdim ve tehir açısından وَفِي الْأَرْضِ سِرِّكُمْ وَجَهْرَكُمْ şeklinde ele alınmıştır. Böylece âyet anlam açısından bölünmeden tam bir şekilde okunur, vakf edilir ve sonraki kısma geçilir. Çünkü yer ve göklerin bilgisine Allah dışında kimse sahip değildir. Anlamın bu şekilde yer edinmesi, vakfın âyet sonunda yapılmasını gerektirmektedir.¹¹¹

Allah'ın iki sıfatı olan yücelik ve ilimin, mezhepler arasında tartışma konusu yapılan âyette, dört farklı yönden ele alınmasından anlaşıldığı üzere farklı neticelere varılmıştır. Ehl-i sünnet ulemasının, Allah'ı takdis ve ona uymayan nitelene ve sınırlamalardan uzak durma anlayışıyla, üçüncü ve dördüncü durumları tercih etmelerine karşılık, Cehmiyye ise daha çok birinci durumu tercih etmiştir. Onun bu tercihinin karşı Ehl-i sünnet, Allah'ın yer ve göklerdeki cüziyata varıncaya kadar mutlak kâdir olduğu gibi, mutlak âlim de olduğu söylemiyle, asıl gayeye matuf olan düşüncesini net bir duruşla sergilemiştir.¹¹² Sıfat-

¹⁰⁶ Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî İbn Kayyim, *el-Fevâid*, thk. Alî b. Muhammed (Cidde: Dâru Aleml-i-Fevaid, ts.), 1/195-203.

¹⁰⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/490.

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/251.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr el-Gaznevî Secâvendî, *İlelü'l-vukûf* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006), 472.

¹¹⁰ Zemaşserî, *el-Keşşâf*, 2/323.

¹¹¹ İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 2/286.

¹¹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/163-166. Konuyla ilgili âyetler için bk. el-Furkân 25/6; el-En'âm 6/12; eş-Sems 91/6; ez-Zuhruf 43/84.

ların konu olduğu ve tartışıldığı örnekler arttırılabilir. Fakat konunun sınırları asılacağı düşüncesiyle burada iki örnekle yetiniyoruz.¹¹³

1.4. Fikhî Gerekçeler

Hz. Peygamber hayatta iken kendisine inanan Müslümanlar problem teşkil eden hususlarda tebliğ¹¹⁴ ve tebyin ile görevlendirilen Hz. Peygamber'e danışma suretiyle var olan sıkıntılara çözüm aramışlardır. Asıl problem, onun vefatıyla başlamıştır. Şöyle ki inananlar kendilerine müşkil gelen problemlerin cevabını kitap ve sünnette bulamadıkları durumda, bu iki kaynağa başvurma yanında, akli melekeyle icthadî birtakım çabalara gitmişlerdir. Bu çabalar neticesinde bazı konularda farklı sonuçlar zuhur etmiştir.¹¹⁵ İşte mezhepler arasında beliren ihtilaflardan biri, vakf meselesinin hüküm istinbatındaki etkisi olmuştur. Burada sadece emrin tahsisi ile ilgili örnek sunulacaktır.

1.4.1. Emrin Tahsisi Konusundaki Gerekçeler

Emrin tahsisi mezhepler arasında hüküm istinbatında ihtilafa medar olan konulardandır. Bu hususu göstermek için şu âyet örnek getirilebilir. وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsik kimselerdir.*¹¹⁶ Mezhepler arasında özellikle zina suçu isnadında Hanefiler müteşeddit bir tavır takınmıştır. Onlara göre, kişinin başkasına yaptığı zina isnadından sonra, suçlanan şahsın masum olduğunun anlaşılması üzerine, zina suçlamasında bulunan kimsenin bu süreçten sonra ebediyyen şahitliğine itibar edilmez.¹¹⁷ Buna karşılık çoğu fikhî mezhep, Hanefilerin aksine bu durumda şahitliğin kabul

¹¹³ Ayrıca mezhepler arasında sıfatların farklı yönleriyle ele alındığı örnek ayetler için bk. er-Rahmân 55/29; el-En'âm 6/19; el-Kasas 28/68; el-Hadîd 57/27; er-Rûm 30/47.

¹¹⁴ el-Mâide 5/67; en-Nahl 16/44.

¹¹⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1996), "Ahkâm", 3.

¹¹⁶ en-Nûr 24/4-5.

¹¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), 3/360; Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Maârif, ts.), 1/270.

edileceği hükmüne varmışlardır.¹¹⁸ Âyette geçtiği üzere altı çizili kısımla ilgili farklı kırâat vecihleri sergilenmiştir.

Yukarıda yapılan iki yaklaşım doğrultusunda, وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا kısmında vakf, وَأُولَئِكَ ibaresinde ise ibtidâ yapıp okunmalıdır.¹¹⁹ İkinci grubu temsil eden cumhur ise öncekilerin aksine لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا kısmında vakf yapmayıp bir sonraki âyetle vaslederek, غَفُورٌ رَحِيمٌ kısmında okumayı sonlandırır.¹²⁰ Dil olanaklarından da yoğun bir şekilde istifade eden âlimler, âyette geçen هُمْ zamirinin hükme varmadaki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Şöyle ki شَهَادَةً أَبَدًا kısmında vakf yapılması, أَلْفَاسِغُونَ ibaresinin istisna, هُمْ zamirinin ise müstesna minh olmasını gerektirir. Bu şekilde düşünülmesi neticesinde kişinin tövbe etmesi; işlediği suçtan temizlendiği anlamı taşımayıp bu durumun ebediyyen devam etmesine yorulur ki; kişi tövbe etse bile bu suçtan istisna edilemez.¹²¹ Bu durumun aksini savunanlar ise, شَهَادَةً أَبَدًا kısmını, غَفُورٌ رَحِيمٌ ibaresine vaslederek, لَهُمْ zamirini müstesna minh kabul etmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen suçu irtikâp edenlerin, pişmanlık duyup tövbe etmeleri halinde şahitlikleri tekrar kabul edilmektedir. Aynı zamanda buradaki durum kişinin tövbesinden dolayı istisna edilmemektedir.¹²²

Dikkat edilirse, birinci grubu temsil edenler emrin tahsisinde ihtiyatlı davranmışlardır. Diğer taraftan çoğunluğun savunduğu görüş bağlamında bizce de suçun irtikâbı neticesinde kişinin durumunu ıslah etmesi, tövbesinin kabulünü gerektirmektedir.

1.5. Belagî Gereçekler

Vakf ve ibtidânın ilgi alanına giren konulardan biri de Kur'ân'ın üslup özelliğini yansıtan belâgat ilmidir. Öyle ki bu ilim Kur'ân'ın fesahat ve letafetini yansıtmaktadır. Bu başlıkla ilintili maksadı açıklama sadedinde bir örnek sunulacaktır.

¹¹⁸ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 2003), 3/345.

¹¹⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2/489.

¹²⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurân*, 3/345.

¹²¹ Ebû Muhammed Abdulmunîm b. Abdirrahman İbnü'l-Feres, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Tâhâ b. Alî (Beyrut: Darü İbn Hazm, 2006), 3/321-322.

¹²² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/361-265.

1.5.1. Hazif İle İlgili Gerekçeler

Belâgat ilminde hazif, üslubî bir önem arz etmekle birlikte aynı zamanda anlam inceliklerini yansıtan karinelerden biridir.¹²³ Bu durumu örnekleme adına *يَسْأَلُونَ* *عَمَّ* *Birbirlerine neyi soruyorlar?*¹²⁴ âyeti örnek getirilebilir. Burada tartışmaların yoğunlaştığı asıl şey, *عَمَّ* ibaresinin okunmasıyla ilgilidir. Zira kurrâdan bu ibarenin sonuna hâ-i sekt¹²⁵ denilen bir harf ekleyerek *عَمَّه* şeklinde okuyanlar olmuştur.¹²⁶ *عَمَّ* ibaresinin aslı, ما ve عَن harflerinden oluşup, cumhur tarafından *عَمَّ* İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, İkrime ve İsâ ise, *عَمَّا* şeklinde kırâat etmişlerdir. Bununla birlikte dil kaideleri açısından başına harfi cer (عَنْ) gelen istifham edatının elifi sakıt olup, çoğunluğun görüşü doğrultusunda *عَمَّ* biçiminde okunmaktadır.¹²⁷ Belâgat âlimleri arasında ihtilafa medar olan istifham edatının buradaki maksadı, muhatabın öğrenmek istediği bilginin gizlilik halini açığa kavuşturup, zihinde herhangi bir karışıklığa mahal bırakmamaktır.¹²⁸ Aynı zamanda hazif bağlamında *يَسْأَلُونَ* fiilindeki zamir hususunda da fikir ayrılığı yaşanmıştır. Şöyle ki *عَمَّ* mahzûf bir fiilin müteallık olup *يَسْأَلُونَ* *عَمَّ* takdindedir. Zira bu durumda *عَمَّ* den sonra gelen *يَسْأَلُونَ* duruma işaret etmekle, muhatabın zihin dünyasında karışık bir halde olan ve açığa kavuşmayan soruya tefsîr mahiyetinde görev üstlenmektedir.¹²⁹ Böylelikle zahiren zikredilen *يَسْأَلُونَ* fiili, *عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ* kısmına müteálliktir.¹³⁰ Öte yandan *عَمَّ* ibaresini *يَسْأَلُونَ* kısmına müteállik sayanların düşüncesine mukabil, *عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ* âyetinin başındaki *عَنْ* harfi cerrini, öncesinde geçen *يَسْأَلُونَ* kelimesini göstermek suretiyle müteállik saymışlardır. Bu şekilde düşünüldüğünde fiil, *عَمَّ* *يَسْأَلُونَ* şeklini alacaktır.¹³¹ Bu halde âyet, *Neyden soruyorlar* şeklinde anlam kazanmaktadır. Bu bilgilerden sonra vakf ve ibtidânın etkisine geçelim.

¹²³ Semîn, *ed-Dürrü'l-masûn*, 10/648.

¹²⁴ en-Nebe 78/1.

¹²⁵ Hâ-i sekt: Bazı kelimelerin son harekesini muhafaza etme gayesiyle kelimenin sonuna eklenen • harfidir. Şemsüddin b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Takribu'n-neşr fi kiraati'l-aşr*, thk. İbrâhim Atve (Kahire: y.y., 1961), 79. Bk. *el-Bakara* 2/259; *el-En'âm* 6/90.

¹²⁶ İbn Hâleveyh, *Îrâbü'l-kırââti's-seb' ve ilelühâ*, 2/430.

¹²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, 8/402-403; Kastallâni, *Leṭâifü'l-işârât li-fünûni'l-kırââti*, 4203.

¹²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/293-294.

¹²⁹ İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 5/423.

¹³⁰ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 5/278.

¹³¹ Enbârî, *Kitâbü İzâh*, 962.

Birinci görüşte olanlar, *عَمَّ* kelimesinin lafzi açıdan *يَتَسَاءَلُونَ* ile bir bağlantısının olmaması nedeniyle *عَمَّ* kısmında vakf yapmada ısrarcı davranarak, iki ifadeyi birbirinden ayrı değerlendirmektedirler. Dolayısıyla *عَمَّ* *يَتَسَاءَلُونَ* *عَنْ أَيِّ شَيْءٍ يَتَسَاءَلُونَ* şeklinde düşünüldüğünde *عَمَّ*'de kırâati sonlandırma, vakf-ı kâfi sayılacaktır.¹³² İkinci grupta bulunanlar *عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ* şeklinde vakf-ı kâfi yapmayı uygun görmektedirler. Zira *Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır*¹³³ ile hemen akabinde gelen *لِلَّهِ الْوَالِدِ* *عَنْ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ* ile *عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ* ile aynıdır. Öyle ki *لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ* ifadesinde vakf yapıldıktan sonra *لِلَّهِ الْوَالِدِ الْفَهَّارِ* kısmında ibtidâ yapılmaktadır.¹³⁴ Bununla birlikte bu düşünceye paralel *عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ* kısmında vakf yapmadan *عَنْ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ* şeklinde vaslederek, *Niçin büyük haberden soruyorlar?* anlamında okuyanlar da olmuştur.¹³⁵

Burada görüldüğü üzere kırâatler ekseninde farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bu farklılıklardan biri de, vakf ve ibtidâ çerçevesinde anlamda murat edilen mesajın, belâgat ilmindeki incelikler yansıtılarak muhataba verilmeye çalışılmasıdır. Buradaki ince nüktelerden birini, belâgatte önemli bir payeye sahip hazif işlemi sağlamaktadır. Verilmek istenen ana mefhum, bazen zihni bir uğraş içinde bırakmanın yanı sıra bazen de mesaj muhataba doğrudan hazf edilmeden aktarılmaktadır.

Sonuç

Yapılan araştırma neticesinde çalışmanın sınırları dışına çıkılmadan, Kur'ân ilimleri arasında görülen vakf ve ibtidâ ilminin önemi örneklerle yansıtılmaya çalışıldı. Vakf ve ibtidâ, Kur'ân'ın anlaşılmasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmasında tefsîr, fıkıh, kelim vb. ilimlerin arz ettiği önem aynı şekilde kırâat, vakf ve ibtidâ ilimlerinde de kendini göstermektedir. Bu önemden dolayı meseleyi sadece yüzeysel olarak alanda yazılmış tecvidle ilgili eserlerde incelemekten kaçınmak lazımdır. Öyle ki Kur'ân'ın gerektiği gibi anlaşılması ve Allah'ın muradının anlaşılmasına çalışılması, vakf ve ibtidâ ilminin inceliklerini öğrenmekle gerçekleşeceği için bu ilmin gerektiği

¹³² Eşmûnî, *Menâru'l-Hüda*, 825.

¹³³ el-Mü'min 40/16.

¹³⁴ Ebü's-Senâ Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mes'ânî* (Beirut: İdaretü't-Tab'âti'l-Münîr, ts.), 30/3-4.

¹³⁵ Nehhâs, *Kitâbü'l-kaş' ve'l-i tinâf*, 756.

şekilde öğrenilmesi önem arz etmektedir. Zira vakf ve ibtidâ yapılan yerlerde tefsîr, fıkıh, kelam vb. ilimlerde farklı sonuçlara varılabilmektedir. Buradan hareketle konunun inceliklerine vakıf olmak için, özelde bu meseleyle alakalı alanda yazılmış eserlerin tetkik edilmesi gerekmektedir. Ayrıca genel olarak bu ilme yer vermiş olan Ulûmü'l-Kur'ân, Meânîl Kur'ân, kırâat eserleri, tefsîr ve Arap dili kaidelerini ele almış eserler de incelenirse, daha sağlıklı bilgiler elde edilmiş ve bütüncül sonuçlara varılmış olunacaktır. Zira bu eserler incelendiğinde, vakf ve ibtidâ meselesinin yoğun bir şekilde ele alındığı görülecektir. Bahsi geçen eserlerde bu ilimden uzak kalınmaması, meselenin sanıldığından daha fazla önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın seyri boyunca genel olarak bahsi geçmekte olan mezheplerin vakf ve ibtidâ ilmi hususunda tefsîr, fıkıh, gramer vb. farklı argümanlar kullanarak düşüncelerini temellendirmeye çalıştıkları görüldü. Bununla birlikte özellikle itikad ve sıfatlar konusunda bu mezheplerle, Ehl-i sünneti aynı paradigmada uzlaştırmanın imkân dâhilinde olmadığı ortadadır. Öyle ki Ehl-i sünnet bu konuda da hassas davranarak tenzih prensibi bağlamında orta bir yol izlemeyi tercih etmiştir.

Çalışmanın sınırları aşılabacağından dolayı vakf ve ibtidânın ilgi alanında bulunan tefsîr, akîde, fikhî hükümler, belâğî vb. başlıklar altında mesele ele alınmaya gayret edildi. Bununla birlikte vakf ve ibtidânın, kurrânın vakf ve ibtidâyı belirleme yöntemleri, belâgat ilminin farklı etkilerinin detaylı incelenmesi, dil bilgisindeki vakf ve ibtidânın belirlenme kaideleri gibi birçok başlık altında müstakil bir şekilde ele alınabilecek konuları kapsadığı tespit edildi. Bu başlıklarla ilgili çalışmalar yapılarak, bahsi geçen bu ilmin hak ettiği şekilde tanıtılması önem arz etmektedir. Nitekim bu ilim sadece tevcid kaideleriyle sınırlı kalmayıp, çalışmada temas edildiği üzere birçok farklı konuyu ilgilendirmekte olduğunu ifade etmek faydalı olacaktır. Ayrıca hicri 3. yüzyıldan bu yana müstakil bir ilim olan vakf ve ibtidâ hakkında sürekli eser telifinde bulunulması, meselenin canlılığını koruduğunu göstermesinin yanı sıra, farklı vesilelerle değinildiği gibi çeşitli başlıklar altında, bahsi geçen alanlarla ilgili ayrı ayrı çalışma yapmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

Âlûsî, Ebü's-Senâ Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mes'ânî*. Beyrut: İdaretü't-Tab'âti'l-Münîr, 1. Basım, ts.

- Aslan, Emir Şekib. *el-Kavlü'l-faslü fi reddi'l-âmi ile'l-asl*. thk. Muhammed Halil Paşa. Lübnan: ed-Dâru't-Takdimiyye, 2008.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimü't-tenzîl*. Riyad: Dâru Tayyibe, ts.
- Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâriü't-tenzîl ve esrâriü't-tevîl*. thk. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru İhyai Turasi'l-'Arab, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fî. *Şahîh-i Buḥârî*. Pakistan: el-Büşra, 2016.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Aḥkâmü'l-Kurân*. thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, ts.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*. Kahire: Mektebetü't-Tâbiîn, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: MÜ. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 14. Basım, 2012.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî. *İthâfü fużalâi'l-beşer fi (bi)'l-kırââti'l-erbaate aşer*. thk. Enes Mehre. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1. Basım, 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru't-Tesil, 2015.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Baḥrî'l-muḥîṭ*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1. Basım, 1993.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: y.y., 1971.

- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerim. *Menâru'l-Hüda fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Fârisî, Ebû Alî el-Hasan İbn Abdilğaffar. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seba*. thk. Alî Muhammed Mu'avvid Adil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlim, 1. Basım, 1971.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr Ahmed Yûsuf Necâtî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1955.
- Gölcük, Şerafettin. "Cehmiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993. 25.12.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cehmiyye>
- Halîl, Ebû Abdirrahmân b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. İbrahim Samrâvî Mehdi el-Mahzumî. ts.
- Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *el-Kâmil fî'l-kırâât ve'l-erbe'îne'z-zâidetî aleyha*. thk. Cemal b. Seyyid. 1. Basım, 2007.
- İbn Abdilfettah, Abdulaziz el-Kâri. *Kavaidu't-tecvidi ala rivayeti Hafs an Âsım b. Ebi'n-Nucud*. Müessesetü'r-Risale, ts.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdirrahmân b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1. Basım, 2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muḥteşeb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-izâh anhâ*. Vezaretü'l-Evkâf, 1999.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Hücce fî'l-kırââti's-seba*. thk. Abdulali Salim Mükerrrem. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 3. Basım, 1979.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed *İrâbü'l-kırââti's-seb' ve ilelühâ*. y.y., ts.

- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâü ebnâ'i'z-zamân mimmâ sebete bi'n-naql evi's-semâ' ev es betehü'l-ayân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1978.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1. Baskı, 1995.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî. *el-Fevâid*. thk. Alî b. Muhammed. Cidde: Dâru Alemi'l-Fevaid, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî. *Lisânü'l-Arab*. Hâşim Muhammed eş-Şâzelî Muhammed Ahmet Hasbullah Abdullah Alî el-Kebir. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts. Erişim 12 Aralık 2023.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a*. thk. Şevki Zayıf. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2009.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Fetava İbn Teymiyye*. Riyad: y.y., 2003.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetu'l-kirâat*. thk. Said Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Basım, 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takribu'n-neşr fi kiraati'l-aşr*. thk. İbrâhîm Atve. Kahire: y.y., 1961.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Alî Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1. Basım, ts.
- İbnü'l-Feres, Ebû Muhammed Abdulmuni'm b. Abdirrahman. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Tâhâ b. Alî. Beyrut: Darû İbn Hazm, 1. Basım, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 2003.
- Îcî, Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdulhamid Hanrâvî. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

- Kalaç, Habip. *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Letâîfü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*. ts.
- Kayhan, Veli "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006).
- Kesler, M Fatih. "Âl-i İmran Sûresi 7. Ayet Meâlini Yeniden Okumak". *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013).
- Koyuncu, Recep. "Vakf-İbtidânın Ayetlerin Anlaşılmasındaki Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015).
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aşkâmi'l-Kurân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kurân*. thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2010.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hücecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Dimaşk: Mecmu'âtü'l-Luğati'l-Arabiyye, 1. Basım, 1974.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Adirrahîm. *Tuhfetü'l-aḥvezî şerḥu Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Râid b. Sabri b Ebî Alkame. Umman: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Şahîḥ-i Müslim*. Beyrut: Dâru't-Tesil, 2014.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü'l-kaṭ' ve'l-i tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrahim el-Matrûhî. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1996.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâiku't-tevîl*. thk. Yûsuf Alî Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kelime't-Tayyib, 1998.

- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *Müstedreku'l-Hâkim*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlim, 1. Baskı, 1990.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981.
- Salihoglu, Alaaddin. "Kırâat İhtilaflarının Vakf-İbtidâya Etkisi (Vakf Yerlerinin Değişmesi Bağlamında)". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 10/2 (2023).
- Salihoglu, Alaaddin. "Mağrib ve Kuzey Afrika Mushafarında Takip Edilen İmam Hebtî'nin (ö. 930/1523) Vakf Sistemi ve Vakf-İbtidâ İlmindeki Yeri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54/(2023).
- Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tayfûr el-Gaznevî. *İlelü'l-vukûf*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2006.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*: thk. Abdulhak Abdüddayim. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
- Semîn, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Halebî. *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmet Muhammed Harrâd. y.y., ts.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Sehl. *Uşûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhibbuddin Abdussübhan Vaiz. Katar: Vezaretü'l-Evkaf, 1. Basım, 1995.
- Süneyd, Adil b. Abdirrahman b. Abdilaziz. *el-İhtilâfu fi vukûfi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Riyad: Külliyyetü't-Terbiyye, 1432.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şâtîbî, Kâsım b. Firruh. *Takribu's-Şatibiyye*. el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.

- Şenkîti, Muhammed b. Kabir b. İsâ. *Eseru'l-kırâati fi'l-vakfi ve'l-ibtidâi*. Riyad: Dâru't-Tedmiriyye, 1. Basım, 2013.
- Şevki Yavuz, Yusuf. "İstivâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001. 21.12.2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istiva>
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kurân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre *el-Câmi'u's-şahîh*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1996.
- Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ". *Erciyes Üniversitesi Bilimname* 2021/44 (2021), <http://dx.doi.org>
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kurânî'l-mecîd*. thk. Ahmed Abdulfennî el-Cemelî Şeyh Ahmed Abdulmersûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlim, 1. Basım, 1994.
- Yarız, Enes. *Türkiye mushaflarındaki vakf işaretlerinin tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2022.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meâni'l-Kurân ve irâbüh*. thk. Abdulcelil Abduh Şalebî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an haqâiki gâvâmi'zî't-tenzîl ve uyûni'l-eqâvîl fi vücûhi't-tevîl*. thk. Adil Esmer Abdulmevcûd Alî Muhammed Mu'avvid. Riyad: Mektebetü'l-Ablikan, 1. Basım, 1998.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetü Dâri't-Turas, 1984.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî. *el-Bahru'l-muhit fi usuli'l-fikhi*. Dâru'l-Kütüb, 1. Basım, 1994.